

Tənqidi-realist şeir üslubunun ifadə vasitələri

Şərqiyyə Məmmədli

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu,
Azərbaycan.

E-mail: maarifci_qadinlar@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-6630>

Annotasiya. Məqalədə XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasında tənqidi-realist şeir üslubunda bədii ifadə vasitələri təhlil obyektinə çevrilmişdir. Burada ötən əsrin əvvəllərində milli poeziyadan gətirilən bədii nümunələr fonunda müqayisəli təhlillər aparılmışdır. XX yüzilin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasında tənqidi-realist üslubun Mirzə Ələkbər Sabir, Abbas Səhhət, Əli Nəzmi, Mirzə Əli Möcüz kimi qüdrətli yaradıcıları olmuş, həmçinin dövrün digər üslubda yazmış şairlərinin əsərlərində də satira bu və ya digər şəkildə öz əksini tapmışdır. Araşdırma prosesində əsas etibarilə adıçəkilən şairlərin yaradıcılığı fonunda ənənə və novatorluq məsələlərinə diqqət yetirilmiş, mövcud bədii əsərlər tənqidi-realist üslubun prinsipləri kontekstində canlandırılmışdır. Məqalədə dövrün poeziyasının müxtəlif problemləri, o cümlədən ənənə və novatorluq barədə yazmış tədqiqatçıların əsərlərindən yeri gəldikcə istifadə olunmuşdur.

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, poeziya, tənqidi-realist üslub, satira, ənənə, novatorluq, bədii ifadə vasitələri

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.190>

Məqaləyə istinad: Məmmədli Ş. (2020) *Tənqidi-realist şeir üslubunun ifadə vasitələri*.

"Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı", № 1, səh. 85-91

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 08.03.2020; qəbul edilib – 20.03.2020

Means of expression of critical-realistic poetry

Shargiyya Mammadli

Doctor of Philosophy in Philology, Institute of Literature named
after Nizami Ganjavi of ANAS, Azerbaijan.

E-mail: maarifci_qadinlar@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-6630-2488>

Abstract. Means of artistic expression in critical-realistic type of poetry in the Azerbaijani poetry of the XX century are the object of analysis in the article. Here comparative analysis has been done on the basis of artistic samples taken from the national poetry of last century. There were powerful creators of the critical-realistic type as Mirza Alakbar Sabir, Abbas Sahhat, Ali Nazmi, Mirza Ali Mojuz in the Azerbaijani poetry at the beginning of the XX century. At the same time satire has been reflected in the works by poets who wrote in other types of poetry. During the research it has been paid attention to the issues of tradition and innovation on the background of the creativity of the abovementioned poets, and the artistic works have been highlighted in the context of principles of critical-realistic type. In the article the works written by researchers about different problems of poetry of that period, as well as tradition and innovation, have been used.

Keywords: Azerbaijani literature, poetry, critical-realist style, satire, tradition, innovation, means of artistic expression

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.190>

To cite this article: Mammadlı Şh. (2020) *Means of expression of critical-realistic poetry.*

"Azerbaijan Literature Studies", Issue I, pp. 85-91

Article history: received – 08.03.2020; accepted – 20.03.2020

Giriş / Introduction

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan şeirində satirik üslubun ifadə vasitələri fərqli poetik müstəvidə gerçəkləşmişdir. Ümumiyyətlə, bu illərdə satira tənqidi realist üslubda yazan şairlərin bədii arsenalında ən münasib vasitələrdən biri olmuşdur.

Şübhəsiz ki, bəhs olunan dövrdə poeziyada tənqidi-realist üslubun formalaşması, inkişafı və müstəqil istiqamət almasında "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin və Mirzə Ələkbər Sabirin aparıcı rolu inkar olunmazdır. Məhz bu böyük sənətkarın sərrast müşahidədən, dərin ümumiləşdirmə vəsətindən və qeyri-adi poetik istedadından doğan əsərləri həmin dövrdə satirik ədəbi məktəbin və zəmində satirik üslubun vətəndaşlıq hüququ qazanmasını şərtləndirmişdir.

Türkiyə ədəbiyyatşünası, professor Əli Yavuz Akpınarın fikrinə, "Azərbaycanda modern şeirin yollarını açarlardan biri də Sabirdir. Sadəcə Quzey Azərbaycan ədəbiyyatında deyil, Güney Azərbaycan, İran və Özbəkistan ədəbiyyatlarında da təsiri olmuşdur" [17, s.473]. Şübhəsiz ki, M Ə Sabir şeirinin qısa bir zamanda yalnız Azərbaycanda deyil, qonşu ölkələrdə də yayılması şairin bənzərsiz üslubu ilə bağlıdır.

Əsas hissə / Main part

Bələ ki, şair təxminən qırx dörd yaşına qədər ənənəvi qəzəl və qəsidə üslubunda, divan ədəbiyyatı tərzində, Şərq və Azərbaycan klassiklərinin yazılan səpkisində əsərlər yazmışdır. Lakin yaradıcılığının ilk dövrlərində qələmə aldığı əsərlər bədii cəhətdən nə qədər kamil olsa belə bir şair kimi onun ictimai ideallarına cavab vermirdi. "Yalnız dil, ifadə tərz, surətlərin köhnə, çeynənmiş olması deyil, həm də mövzu, məzmun, fikrin məhdudluğu şairi həvəsədən salırdı. O nə isə yeni bir söz demək, yeni bir fikir söyləmək həvəsində idi. Bələ bir yenilik üçün divan ədəbiyyatı üslubu, bədii sənəti yaramırdı" [10, s.136-137]. Bütün bunları düşündüyü ücündür ki, şair dövrün sosial-siyasi tələblərinə, cəmiyyətin ideallarına uyğun gələn, xalqın arzularını əl səsələşən, geniş oxucu auditoriyasının ruhunu oxşayan, qəlbinə hakim kəsilən novator bir üslub, yeni forma və yazı tərzini axtarırdı.

Bu mənada M Ə Sabir Azərbaycan poeziyası tarixində "yeni bir məktəbin, realist satira üslubunun binasını qoydu" [10, s.150]. Bəllidir ki, ənənəvi divan ədəbiyyatı Azərbaycan ədəbiyyatının qiymətli qələm sahibləri olan Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Şah İsmayıl Xətai, Məhəmməd Füzuli və başqa sənətkarların orijinal poetik əsərləri ilə yanaşı, onların yaradıcılıq irsinə söykənən, nəzirəçilik, təqlidçilik və epiqonçuluq tərzində yazılan bir çox sənətkarların ədəbi-bədii mirasını da özündə ehtiva etməkdədir. Bu mənada "öz əsərlərində yeniliklə köhnəlik arasındakı mübarizənin bütün tarixi məqamlarını incələklərinə qədər əks etdirən" [7, s.28] M Ə Sabirin gülü-bülbülü vəsf edən, ənənəvi poetik fiqurlara söykənən, zamani keçmiş qəzəl, qəsidə ədəbiyyatına qarşı çıxması, realist səpkili satirik şeir üslubunu yaratması milli ədəbiyyat tarixində əsaslı dəyişikliklərin təməlini qoydu. Tədqiqatçıların qənaətinə, əgər S Ə Şirvani divan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, "klassisizm məktəbinin son böyük şairi idisə", M Ə Sabir "ictimai-siyasi satira məktəbinin bayraqdarı" kimi mühüm mövqə tutmuş [10, s.150], milli ədəbiyyat tarixini bu kontekstdə zənginləşdirmişdir.

Yaradıcılığının ilk dövrlərində təsadüf edən "Bir məclisdə on iki kişiyin söhbəti" şeirində son dərəcə ciddi problemlərə toxunan M Ə Sabir, eyni zamanda "bülbülə, gülə, eşqə dair yalan firlə-

dan" şairləri də tənqid hədəfi seçmiş, ədəbiyyatın, o cümlədən poeziyanın cəmiyyətin sosial mənzərəsində eyni mövqedə dayandığını göstərməyə çalışmışdır. Şair bununla "sənətin ictimai həyata müdaxiləsini, ictimai təsir gücünü və fəallığını on plana çəkmək" [1, s.15] məramı izləmişdir. Ədəbin fikrinə, milli düşüncədən qaynaqlanmayan, ictimai məskurədən məhrum olan əsərlərin sənət kimi dəyəri yoxdur.

Məhz bədii sənətkarlığa son dərəcə böyük dəyər verdiyi ücündür ki, M Ə Sabir söz sənətinin qarşısına ciddi məna-məzmun, ictimai dəyərlərlə yanaşı, "üslubi gözəllik, dil sadəliyi və aydınlığı, poetik pafosun və ifadənin yüksəkliyi tələbini qoyurdu" [3, s.81].

Maraqlıdır ki, M Ə Sabirin satirik şeir üslubuna qədəm qoyduğu ilk dövrlərdə onun yazılarda lirik (daha çox ictimai lirika) və satirik üslub paralel inkişaf etmişdir [10, s.152]. Sənətlər isə şair satirik üslubda tərcih etmiş və ən mühüm əsərlərini məhz bu üslubda yazmışdır. Lakin onun yaradıcılığı üçün səciiyyəvi olan satirik üslubdur.

Yaradıcılığı "əsrin milli-mədəni, mənəvi-əxlaqi, sosial-iqtisadi, etno-kulturoloji aynası" [2, s.140] olan M Ə Sabirin poetik üslubunu şərtləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri də sadəlikdir. Lakin bir çox sənətkarların yaradıcılığında müşahidə olunduğu kimi, onun əsərlərində sadəlik fikrin primitiv, publisistik, dayaz şəkildə ifadəsi kimi anlaşılmamalıdır. Çünki ədəbin zahirən sadə görünən əsərlərinin arxasında dərin ictimai-siyasi həqiqətlərin gizləndiyi sər deyildir. Öz xalqını oyatmağı, maarifləndirməyi yaradıcılığının başlıca məkurası hesab edən M Ə Sabirin satiralarında sadəlik və aydınlıqla yanaşı, insani düşüncələrə çəkin dərin fikirlər vardır. Məhz dərin fikirlərin sadə şəkildə ifadə olunmasını ədəbin yaradıcılıq üslubunu şərtləndirməkdədir.

*Ax!.. Necə kef çəkməli ayyam idi,
Onda ki övladı-vətən xam idi!* [14, s.188].

Yaxud:

*Neyləyim, ey vay! Bu urus başdılar,
Bilməyirəm hardan aşıb-daşdılar?!
Ölkədə gündən-günə çoxlaşdılar,
Hər əmələ, hər işə çulğaşdılar,
Qoymayın, ay köhnələr, ay yaşdılar!
Heyvərlər hər yərə dirmaşdılar!* [14, s.211].

Bu və bu kimi şeirlər ədəbin yaradıcılığında aparıcı yer tutmaqdadır. Əlbəttə, müəllifin bəzi şeirlərinin dilində anlaşılmaz ərəb-fars tərkiblərinə, qəliz söz və ifadələrə də təsadüf olunmaqdadır. Lakin bu hal ümumi xarakter daşımur və şairin satirik üslubu üçün səciiyyəvi deyildir.

Mirzə Ələkbər Sabir bir şair kimi bədii portret yaratmaqda metaforanın zəngin və özünəməxsus çalarlarından böyük ustalıqla bəhrələnməmişdir. Şairin ifadəvi ən adı bir söz, detal, cizgi və obraz dərin məzmun ifadə etməkdə, oxucunu düşüncələrə çəkməkdədir. Şübhəsiz ki, bunun bir səbəbi şairin dərin poetik istedadından qaynaqlanırsa, digər mühüm səbəbi isə onun söz yaradıcılığına ciddi münasibətindən irəli gəlir.

Mirzə Ələkbər Sabirin bədii üslubunu səciiyyələndirərkən onun qafiyə yaradıcılığı baxımından da Azərbaycanın ən böyük şairi kimi dəyərləndirildiyi də nəzərdən qaçırılmamalıdır [4, s.20]. Dərin, düşündürücü məzmunla yanaşı, əsərlərinin sənətkarlıq məsələlərinə ciddi əhəmiyyət verən ədəbin müxtəlif səpkili şeirləri göstərir ki, o, qafiyə yaradıcılığını sənətin mühüm estetik amillərindən biri kimi dərk etmişdir.

Bütövlükdə "köhnə şeirin bütün əsaslarını uçuran" [9, s.340] Mirzə Ələkbər Sabir dərin məzmunu və böyük sosial siqllərə malik olan poeziyasında doğma xalqına məxsus olan dərd, ağrı və problemləri təcəssüm etdirən əsərlər yaratmışdır. O, ana dilinin tükənməz imkanlarını nümayiş etdirmiş, şeiri kəskin ictimai-siyasi fikirlər, parlaq görüntülər və təkrarsız obrazlarla zənginləşdirərək ədəbi məktəb yaratmışdır.

Mirzə Ələkbər Sabirin yaxın dostu və məsləkdəşi Abbas Səhhat onun ədəbiyyat tarixindəki xidmətlərini belə səciiyyələndirir: "Sabir əfəndi müqəllid deyil, bəlkə elə mücəddiddir ki, köhnə

şeyrlərlə yeni şeyrlər arasında bir əsrlik qədr uçurum açdı ki, bir daha geri dönmə də o uçurumu atlanmağa kimsədə cürət və cəsarət qalmadı" [15, s.247].

M.Ə.Şəfir ədəbi məktəbinin uğurlu davamçılarından olan Əli Nəzminin yaradıcılığı XX əsrin əvvəllərində və sonrakı onilliklərdə (şair sovet siyasi rejimi dönməsində özünəməxsus yaradıcılıq yolu keçmişdir) satirik üslubun inkişafında mühüm rol oynamışdır. "Əli Nəzmi molla-nəsrəddinçi şairlər sırasında üslubca Şəfirə ən yaxın olan satiriklərdən biri, bəlkə də birincisi idi. İstər seçib işlədikləri mövzu, təbliğ və tərannüm etdikləri mütərəqqi ictimai ideya, istərsə də satirik dil və üslub xüsusiyyətləri cəhətdən bu iki şairin yaradıcılığı arasında üzvi bir əlaqə və yaxınlıq vardır" [8, s.11].

Ustadı M.Ə.Şəfir kimi Əli Nəzmi də poetik yaradıcılığa klassik divan üslubunda qələmə aldığı əsərlərlə başlamış, ilk öncə qəzəllər yazmışdır. "Molla Nəsrəddin" dərgisinin nəşrinə qədər onun şeyrlərində ictimai motivlər zəngin olsa da, o illərdə qələmə alınmış "Şikayət", "Fələkdən giley", "Fasillər və kəndlilər", "Təəsür", "Atanın oğluna vəsiyyəti", "Tərənəyi-millî", "İstibdad", "Son xatirat" kimi əsərləri şairin hələ satirik üsluba yetərinə yayılmağa dövrün məhsulu kimi dəyərləndirilə bilər. Lakin bu şeyrlərdə də müəllifin toxunduğu problemlərin aktuallığını duymamaq mümkün deyildir. Bu mənada, şairin "ilk əsərlərində bəzi forma qüsurlarına təsadüf olunsa da" [10, s.232], həmin şeyrlərin dərin ictimai məzmunu, vətənin və xalq problemlərinə son dərəcə həssaslıqla yanaşılması aşkar sezilməkdədir. Şairin yaradıcılığının ilk dövrü üçün səciyyəvi cəhətlərdən biri də əsərlərinin "asasən sadə, xalq danışığı tərzinə yaxın" [10, s.232] olması, aydın, anlaşılıqlı bir dildə qələmə alınmasıdır. Düzdür, kifayət qədər ədəbi təcürübəyə malik olmaması müəllifin bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə edərkən zamanı keçmiş təşbeh və bənzətmələrdən bəhrələnməsinə gətirib çıxarır. Ancaq bu səpkili yazı tərzinin onun yaradıcılığının ilk dövrlərində qələmə aldığı bütün şeyrlərinə aid olduğuna söyləmək doğru deyildir. Öz əsərləri üzərində sistemli şəkildə işləməsi, mütaliə ilə ardıcıl məşğul olması, şeirdən-şeyrə təkmilləşməsi şairin yaradıcılıq təkamülünün yüksələn xətlə inkişafını şərtləndirən amillərdəndir.

1906-cı ildə "Molla Nəsrəddin" dərgisinin nəşridən sonra Əli Nəzminin yaradıcılığında yeni bir mərhələ başlayır və bu mərhələ 1920-ci ilə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bolşevik Rusiyası tərəfindən işğalına qədər davam edir. Bu illər şairin fəaliyyətinin ən zəngin və məhsuldar dövrü olmaqla yanaşı, həmçinin onun yaradıcılıq üslubunun formalaşması ilə şərtlənir. Məhz satirik üsluba yayılması Əli Nəzminin yaradıcılığında əhəmiyyətli rol oynayır və şair ən gözəl əsərlərini məhz bu dövrdə qələmə alır. Şairin bu illərdə qələmə aldığı əsərləri bütövlükdə "dildə sadəlik və xəlqiliyin aydın nümunələri" [10, s.254] kimi dəyərləndirilə bilər.

Ümumiyyətlə, "gözlə dil, obrazlar silsiləsi, işıqlı fikirlər" [9, s.386] ilə dövrün poeziyasında xüsusi yer tutan Əli Nəzmi bir tərəfdən "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin ənənələrinə bağlı olmuş, digər tərəfdən folklorlardan, xalq ədəbiyyatından qaynaqlanmışdır. Bu cəhət onun bir sənətkar kimi fərdi poetik üslubunun formalaşmasını təmin etmişdir. Sadəlik, xəlqlik, aydınlıq, şifahi xalq ədəbiyyatı örnəklərindən yerli-yerində bəhrələnmə, dərin və incə yumor onun üslubu üçün xarakterik olan keyfiyyətlərdəndir.

Qeyd edək ki, Əli Nəzmi "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinə mənsub olan böyük satirik M.Ə.Şəfirin yolu ilə getmiş, onun "ifşa üsulunu davam etdirərək, çox zaman mənfii surət və tipləri öz "etirafnamə"si yolu ilə ifşa edir. Onun satiralarında hakim təbəqənin nümayəndələri öz mənfur əməllərini bir-bir sayır, ədalətsiz hərəkətlərini bürüzə verir, gücsülərin başına gətirdikləri müsibətləri öz dilləri ilə nəğil edirlər" [10, s.237].

Əli Nəzminin "Məsləhət" şeiri onun satirik üslubunun səciyyələndirilməsində mühüm rol oynayan poetik örnəklərdən biridir. Burada şair yaşadığı dövrün ciddi problemlərindən olan Azərbaycan qadınının ağır, düzəlməz həyatını satirik müstəvidə şeirə gətirmiş, cəhəllətin hökm sürdüyü cəmiyyətdə baş verən rəzəllərin canlı mənzərəsini yaratmışdır.

Molla, sənə eyləyirəm məsləhət,

Söylə görüm, evlənim, evlənməyim?

Altmışı sinim eləyibdir güzəşt,

Bir qız alım, evlənim, evlənməyim? [13, s.43].

Qeyd edək ki, Əli Nəzminin qadın azadlığı probleminin özünəməxsus poetik şəkildə canlandırıldığı "Məsləhət" şeiri mövzusunun orijinallığı, qaldırılan problem aktuallığı, bütövlükdə ideya-estetik səviyyəsi ilə darhal geniş oxucu auditoriyasının qəlbina yol tapmış, bu əsirin təsiri ilə xeyli yeni şeyrlər yaranmışdır. Əli Nəzminin "Məsləhət" şeirinə M.Ə.Şəfir də cavab yazmış, bu isə əsirin daha da populyarlığı qazanmasına səbəb olmuşdur [14, s.158-161].

Əli Nəzminin yaradıcılıq üslubu qadın azadlığı mövzusunda qələmə aldığı "Kişilərimiz", "Evlənməz idim", "Qızlarımız", "Bir qızın Molla Nəsrəddinə əzri-halı", "Arvadlarımız", "Nisgil", "Evlənməyəm" və başqa şeyrlərində də kamal bədii səviyyədə özünü bürüzə vermişdir. Adıçəkilən şeyrlərdə də "Məsləhət" adlı satiranın üslub çalarları bu və ya digər şəkildə duyulur.

Əli Nəzminin qadın azadlığı məsələsinə həssas münasibəti, ayın-ayın satiralarında dəfələrlə problemin müxtəlif aspektlərinə fərqli yöndən münasibət bildirməsi şairin yüksək vətəndaşlıq missiyasından qaynaqlanır. Digər molla-nəsrəddinçi sənətkarlar kimi, onun bu problema münasibətinin təsadüfi səciyyə daşmadığı, əksinə ciddi sosial məhiyyət daşdığı bəllidir. Onu da qeyd edək ki, şairin bədii üslubu daha çox qadın azadlığı məsələsinə həsr olunmuş yazılarında özünəməxsusluq kəsb edir.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Əli Nəzmi əksər müasirləri kimi, M.Ə.Şəfir yaradıcılığının güclü təsiri altında olmuş, bir çox satiralarını bu böyük şairin əsərlərindən ilham alaraq yazmışdır. Əlbəttə, bu təbii qarşılanmalıdır. Çünki M.Ə.Şəfir kimi "əsrin nəbzini tutan dahi bir qələm sahibinin təsiri altına düşməmək, daha doğrusu, ondan faydalanmaq mümkün deyildir" [16, s.107]. Bu təsir onun yaradıcılığında fərqli çalarları ilə gerçəkləşir. Həmçinin Əli Nəzminin M.Ə.Şəfirə bəhs sirlənməsi və faydalanmasının görünən məqamları ilə yanaşı, görünməyən tərəfləri ilə də maraqlıdır.

Lakin ayın-ayrı poetik örnəklərə söykənərək bütövlükdə Əli Nəzminin "təqlidçi şair" olduğunu düşünmək doğru deyildir. Çünki o, M.Ə.Şəfir satiralarından və ümumən "Molla Nəsrəddin" dərgisinin ümumi ruhundan faydalanaraq "orijinal satiralar yazmış" [16, s.108], otən əsrin ilk onilliklərində və sovet siyasi rejimi dönməsində Azərbaycan ədəbiyyatının istər məzmunu, istərsə də forma-üslub baxımından yeniləşməsinə müəyyən rol oynamışdır.

1900-1937-ci illərin Azərbaycan poeziyasında satirik üslubda yazıb-yaradan sənətkarların yaradıcılığını dəyərləndirərkən Mirzə Əli Məcəzün əsərlərinin də ayrıca təhlil olunmasına ehtiyac duyulur. Onun əsərlərinin səciyyələndirilməsi həmçinin Azərbaycan Gənəyində poeziyanın inkişaf səviyyəsinin çözülməsi baxımından aktualıq kəsb edir.

M.Ə.Şəfirin satirik üslubunu özünəməxsus şəkildə davam etdirən şairin yaradıcılıq yolu bənzərsizliyi ilə seçilir. M.Ə.Şəfir "Seçilmiş əsərləri"na ən söz yazan Qulam Məmmədinin fikrinə, onu "bu üsluba başlayan səbəblərdən biri də hər iki şairin təleyindəki oxşarlıqdır, onların sürünə, yaradıcılığın təsir edən ideyaların eyni mənbədən qida alması"dır [12, s.6]. M.Ə.Şəfirin satirik üslubunu özünəməxsus şəkildə davam etdirən şairin həyatının sonuna qədər eyni məfkurəyə xidmət etməsi Azərbaycanın Gənəyində poeziyanın ideya-məzmun və bədii-estetik baxımdan zənginləşməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təkan vermişdir.

Şübhəsiz ki, M.Ə.Şəfirin bədii üslubu klassik Azərbaycan ədəbiyyatının zəngin ədəbi ənənələrinə söykənirdi. Xüsusilə, "özündən əvvəl yaranmış satira ənənələrinə yaxşı bələd olan Məcəzün kinayə, istehza, cyham vasitəsilə öldürücü təsir olan qüvvətli şeyrlər yaratmışdır" [11, s.213]. Məhz bu səbəbdən şairin əsərlərində ictimai məzmunlu satira ilə məişət problemlərinin yanaşı şəkildə bədii təacüsümünə təsadüf olunur.

Filologiya elmləri doktoru, professor Teymur Əhmədovun mülahizələrinə görə, M.Ə.Şəfirin ədəbi maneraları orijinallığı ilə diqqət çəkir. Ədəbiyyatşünas alimin fikrinə, şairin əsərlərində ifşa və tənqid üsulları müxtəlifdir. "Şair tənqid obyektini itiham, nişanə, etiraf, bəzən də dolay, özünü laqeyd göstərmək yolu ilə ifşa edir. Ədəbi təsvir vasitələri (təkrir, təşbeh, təzad, mütəbəllə və s.) yeni bədii keyfiyyətlər şairin poetikasında ideyalar aləminin açılmasına xidmət etməklə yanaşı, həm də Məcəzün özünəməxsus sənətkar olduğunu aşkar edir" [5, s.349].

M.Ə.Möcüzün bədii üslubunu şərtləndirən amillərdən biri də onun əsərlərində kəskin satira ilə incə yumorun məharətlə birləşdirilməsi, qovuşuq şəkildə təzahür etməsidir. Xüsusilə, yumor-dən məharətlə istifadə etməsi onun əsərlərinə səmimiyyət və zəriflik aşılamışdır. Şairin şeirlərində “özünəməxsus elə şux zarafat ruhu var ki, bu ruh Seyid Əzimin bəzi şeirlərindən başqa heç bir Azərbaycan şairində bu qədər qüvvətli, bu qədər oynaq deyildir” [11, s.213-214].

Ümumiyyətlə, M.Ə.Möcüzün əsərlərində müxtəlif üslubların paralel, müvazi şəkildə işlənil-diyinin şahidi olur. Belə ki, şairin bədii irsində klassik şeirlə folklor üslubu, yazılı ədəbi dillə danışq dilinin çalarları birləşməkdədir. Həmçinin ədəbin şeirlərində realist və romantik üslubun xüsusiyyətləri də qovuşuq tərzdə gerçəkləşmişdir. Hətta bəzən eyni poetik örnəkdə müxtəlif üslub-ların sintezini görmək mümkündür. Əlbəttə, müşahidə olunan bütün bu amillər şairin qaynaqlandı-ğı mənbələrin müxtəlliyindən irəli gəlir.

M.Ə.Möcüzün “Təşbih” şeiri divan ədəbiyyatına xas olan ənənəvi, zamanı keçmiş, bayağı təsvir vasitələrinin işlədilməsinə qarşı yazılmışdır. M.Ə.Sabirin “Ey alnın ay...” satirasına bir növ bənzətmə kimi qələmə alınmış bu əsərdə müəllif özünün bir sənətkar kimi üslub məsələsinə münasibətini obrazlı şəkildə ifadə etmişdir.

Bütövlükdə M.Ə.Möcüzün əsərlərinin üslubu “danışq dilinə yaxın, məcazları xalq müdrikl-iyindən gəlmə, ifadələri xalq yumoru ilə həmahəngdir” [10, s.283]. Bunun əsas səbəbi şairin öz əsərlərinin oxumaq-yazmaq bilməyən xalq arasında yayılmasını asanlaşdırmaq cəhdindən qaynaqlanır. O anlayırdı ki, belə bir mühitdə dilin sadəliyi, aydınlığı ən mühüm şərtlərdən biridir. Maraqlıdır ki, M.Ə.Möcüzün əsərlərinin dil baxımından sadəliyi və anlaşılqlı olması Azərbaycanın Güne-yindən olan tədqiqatçılar tərəfindən bədii məziyyət kimi dəyərləndirilmişdir [6, s.327]. Lakin sadəliklə yanaşı, onun əsərlərində bədii təsvir vasitələri olduqca zəngindir.

Qeyd edək ki, öz ustadı Mirzə Ələkbər Sabirdən fərqli olaraq, Mirzə Əli Möcüzün şeirlərində bəzən dəfələrlə işlənməmiş bədii təsvir vasitələrinə, vəzn pozuntularına, söz və ifadələrin qrammatik cəhətdən təhrif olunmasına, ritm, ahəng, qafiya qüsurlarına təsadüf edilməkdədir. Lakin bu ki-mi qüsurlar onun bütün yaradıcılığı üçün xarakterik deyildir. Bütövlükdə Mirzə Əli Möcüz XX yüzil Azərbaycan poeziyasının üslubca zənginləşməsində mühüm rolü olan sənətkarlardan biridir.

Nəticə / Conclusion

Təhlillərdən aşkar şəkildə görüldüyü kimi, XX yüzilin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasın-da tənqidçi-realist üslubun Mirzə Ələkbər Sabir, Abbas Səhhət, Əli Nəzmi, Mirzə Əli Möcüz kimi qüdrətli yaradıcıları olmuş, həmçinin dövrün digər üslubda yazmış şairlərinin əsərlərində də satira bu və ya digər şəkildə öz əksini tapmışdır.

Ədəbiyyat / References

1. Bayramoğlu Alxan. M.Ə.Sabir mətbuatda, Bakı: “Nafta press” nəşriyyatı, 2006.
2. Bayramoğlu Alxan. Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi очерki, Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2013.
3. Bayramoğlu Alxan. Şamaxıda maarif və maarifçilik (XIX əsrin ortalarından mart 1918-ci ilə qədərki ədəbi mühit), Bakı: “Maarif” nəşriyyatı, 1997.
4. Cəfər Əkrəm. Sabirin yaradıcılığında tənzil, nəzirə və bənzətmələr, Azərb. SSR EA-nın Xəbərləri, İctimai elmlər seriyası, 1962, № 5.
5. Əhmədov Teymur. Ədəbi-bədii fikir tarixindən, Bakı: “Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” nəşriyyatı, 2001.
6. Heyət Cavad. Dilimiz, ədəbiyyatımız və kimliyimiz uğrunda, Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2011.
7. Həsənova Mətanət (Saraçlı). Nəzəri fikrin işığında, Bakı: BDU nəşriyyatı, 2019.
8. XX əsr Azərbaycan şeiri antologiyası (1905-1920-ci illər). Tərtib edən, ön söz və şərhlərin müəllifi M.Məmmədov, Bakı: “Şərq-Qərb” nəşriyyatı, 2005.

9. İbrahimov Mirzə. Niyə, necə, bəzən bir yazısan sən, Bakı: “Yazıçı” nəşriyyatı, 1985.
10. Mir Cəlil. Fəridün Hüseynov. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı, Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2018.
11. Mirhəmədov Əziz. Azərbaycan ədəbiyyatına dair tədqiqlər (XIX-XX əsrlər), Bakı: “Maarif” nəşriyyatı, 1983.
12. Möcüz Mirzə Əli. Əsərləri, Bakı: “Yazıçı” nəşriyyatı, 1982.
13. Nəzmi Əli. Seçilmiş əsərləri, Bakı: “Şərq-Qərb” nəşriyyatı, 2006.
14. Sabir Mirzə Ələkbər. Hophopnəma. I cild, Bakı: “Şərq-Qərb” nəşriyyatı, 2004.
15. Səhhət Abbas. Seçilmiş əsərləri, Bakı: “Lider” nəşriyyatı, 2005.
16. Zamanov Abbas. Əməl dostları, Bakı: “Yazıçı” nəşriyyatı, 1979.
17. Akpınar Yavuz. Azeri Edebiyatı Araşdırmaları, İstanbul, Dergah yayınları, 1994.

Средства выражения критическо-реалистической поэзии

Шаргия Мамедли

Доктор философии по филологии, Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА, Азербайджан.

E-mail: maarifci_qadinlar@mail.ru

Резюме. В статье анализируются средства художественного выражения в критически-реалистическом типе поэзии в азербайджанской поэзии XX века. Здесь сравнительный анализ был сделан на основе художественных образцов, взятых из национальной поэзии прошлого века. В азербайджанской поэзии в начале XX века были влиятельные создатели критически-реалистического типа, такие как Мирза Алекпер Сабир, Аббас Сахат, Али Назми, Мирза Али Моджуз. В то же время сатира нашла отражение в творчестве поэтов, писавших другие стихи. В ходе исследования было уделено внимание вопросам традиции и новаторства на фоне творчества вышеупомянутых поэтов, а художественные произведения были выделены в контексте принципов критически-реалистического типа. В статье использованы работы, написанные исследователями о различных проблемах поэзии того периода, а также о традициях и инновациях.

Ключевые слова: азербайджанская литература, поэзия, критическо-реалистический стиль, сатира, традиция, инновация, средства художественного самовыражения